

ди, спричиненої порушенням немайнових особистих прав. Сама ж наявність таких прав та їх нормальне, безперешкодне використання зазвичай не потребують від носіїв таких прав самостійності *майнової*.

Отож, розглядувана ознака, як видається, навряд чи має загальноцивільністичний характер: вона торкається не всіх, а лише частини «цивільних» відносин. Адже особисті *немайнові* відносини (як природно-правові, так і «позитивно»-правові) виникають й існують незалежно від того, чи мають їх учасники яке-небудь майно у власності або ж у володінні, чи у користуванні.

Основні висновки. 1. Як резюме з усього викладеного запропонуємо — з розрахунку на подальше обговорення — наступну інтерпретацію предмета позитивного цивільного (приватного) права: таким предметом є *відносини суб'єктів, чия природна правоздатність, виникаючи від їх народження, є однаковою (рівною) за змістом та обсягом і реалізується на основі їх вільного від державно-владного впливу волевиявлення*.

Або інший варіант: *це відносини суб'єктів, формально рівних за їх природною правоздатністю, що виникає з моменту народження й реалізується ними на основі вільного, не залежного від державно-владного впливу, волевиявлення*.

2. Якби зауваження не викликав ЦК України, які б юридично-регулятивні проблеми не «загрожували» його застосуванню, — необхідно акцентувати головне: сприйнявши певною мірою природно-правову доктрину, ЦК забезпечив «прорив» невідчужуваних антропо-соціальних прав людини в українське цивільне законодавство і тим самим підніс на якісно вищий рівень їх державну охорону й захист. З огляду на це він став винятковим, унікальним галузевим законодавчим актом Української держави. У цьому вбачається величезна заслуга, — можна сказати, законотворчий подвиг — розробників ЦК.

3. ЦК, втіливши певні здобутки загальнотеоретичного праводержавознавства, зокрема загальної теорії людських природних прав¹, слугує, своєю чергою, і неабияким імпульсом для її подальшого розвитку. Адже цей кодекс вміщує чимало своєрідних, нових не тільки для цивілістики, *загальноправових* положень. І вони — навіть попри (а можливо, навіть з огляду на) їх дискусійність — не можуть «не помічатись» теоретиками та й, до речі, філософами права.

Надійшла до редколегії 14.04.05

¹ Це констатували, зокрема, А. Довгерт (див.: Українське право. — 1997, № 1. — С. 16) і Н. Кузнецова (див.: Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар. — С. 220).

С. Погребняк, доцент НЮА України

Справедливість змісту нормативно-правових актів як умова їх правомірності

В умовах демократичної, правової держави особливе значення для забезпечення свободи громадян, верховенства права мають справедливі закони та інші нормативно-правові акти. Розв'язання проблеми справедливості в правовому регулюванні започатковано в роботах багатьох учених-представників як вітчизняної, так і зарубіжної юридичної науки, зокрема, С. Алексєєва, Ж.-Л. Бержеля, Ф. Гаєка, Р. Дворкіна, Г. Кельзена, М. Козюбри, Д. Ллойда, С. Максимова, П. Рабіновича, Г. Радбруха, П. Рікера, Дж. Ролза, М. Цвіка, Р. Циппеліуса. Проте ці роботи виконані переважно в контексті «право і справедливість» або присвячені філософським аспектам справедливості. Водночас існує потреба в дослідженні проблеми справедливості у контексті вимог, що ставляться до нормативно-правових актів.

Для досягнення мети такого дослідження, на наш погляд, необхідно визначити поняття нормативно-правового акта, дослідити вимогу справедливості, проаналізувати її окремі аспекти, визначити випадки невідповідності нормативно-правових актів і справедливості, встановити правові наслідки такої невідповідності.

Викладемо основні положення нашого дослідження. Як відомо, нормативно-правовий акт є *різновидом юридичного акта*. Це означає, що нормативно-правовий акт має всі основні характеристики юридичного акта: він є зовнішньою формою елементів правової системи, що надає їм необхідні юридичні властивості; виступає як реальність права, через яку люди одержують первинні знання про нього; має офіційний характер, тобто видається від імені держави або з її доручення (дозволу); спрямований на досягнення чітко визначених юридичних наслідків.

Виходячи з розуміння нормативно-правового акта, представлено в сучасній науковій літературі, пропонуємо виділити такі його ознаки.

1. Нормативно-правовий акт — *це правовий акт*. Нагадаємо, що в юридичній науці склалися два основні підходи з приводу визначення правових актів. Прихильники першого підходу вважають, що правовий акт охоплює як нормативно-правові, так і ненормативно-правові

акти¹. На думку представників другого підходу, правовими можуть вважатися тільки нормативні акти².

На наш погляд, розбіжність між цими підходами зумовлена насамперед різними поглядами на право. Так, М. Цвік вважає, що право є виключно нормативним явищем. З огляду на таке розуміння права він робить слушний висновок про те, що ненормативні юридичні акти не можуть визнаватися правовими. Проте якщо визнати, що право не завжди є нормативним³, то логічно відносити до правових актів не лише нормативні, а й ненормативні акти.

Отже, термін «правовий акт» можна використовувати в широкому і вузькому розуміннях. В широкому розумінні правовими актами вважаються і нормативні, і ненормативні, а у вузькому — тільки нормативні акти. Як бачимо, нормативно-правовий акт є правовим при будь-якому розумінні.

Зазначена риса нормативно-правового акта є дуже принциповою. Слід підкреслити, що за допомогою даних актів забезпечується така обов'язкова властивість права, як його формальна визначеність. За влучним висловом, чинне право — дітище форми і змісту⁴. Нормативно-правові акти найкраще серед інших юридичних джерел створюють можливість суворої і точної визначеності права за змістом, забезпечують можливість державного гарантування його приписів. За їх допомогою право нібито отримує путівку в життя, набуває юридичної сили⁵.

2. Досліджуваний нами акт — це юридичний акт *нормативного характеру*. Він є зовнішньою формою, джерелом норм права — чи не найважливіших елементів правової системи. Це зумовлює його спрямованість на встановлення, зміну та скасування норм права.

¹ Див., напр.: *Алексеев С. С.* Общая теория права: Курс в 2 т. — Т. 2. — М., 1982. — С. 193; *Исаков Н. В., Малько А. В., Шипина О. В.* Правовые акты: общетеоретический аспект исследования // Правоведение. — 2002. — № 3. — С. 16–28; *Мурашин О.* До питання про поняття правового акта // Підприємництво, господарство і право. — 2002. — № 12. — С. 7–9.

² Див.: *Цвік М.* Про систему юридичних актів // Вісник Академії правових наук України. — 2002. — № 4. — С. 14–15.

³ Цікаві аргументи з цього приводу наводить, наприклад, Є. Ручкін, який вважає, що сприйняття феномена права виключно як нормативного явища є однобічним і не відображає реального буття правової форми суспільних відносин, що об'єднує в собі як нормативні, так і ненормативні компоненти (див.: *Ручкин Е. Б.* К вопросу о нормативности права // Проблемы законности. — Х., 2001. — Вып. 50. — С. 3–9).

⁴ Див.: *Радбрух Г.* Философия права / Пер. с нем. — М., 2004. — С. 104.

⁵ Див.: *Байтин М. И.* Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). — Саратов, 2001. — С. 67.

Пов'язаність нормативно-правового акта з нормами права віднайшла своє відображення в його назві і зумовила деякі його особливі характеристики, що відрізняють цей акт від інших юридичних актів. Так, його традиційно специфічними рисами вважають загальний характер, який проявляється в неперсоніфікованості (відсутності вказівки на конкретного адресата) і невичерпності (можливості його багаторазової реалізації).

3. Нормативно-правовий акт є *продуктом правотворчого процесу, результатом правотворення*. Правотворчість є другим (заключним) етапом процесу правотворення — відносно тривалого процесу формування норм права, що полягає у визнанні державою певних суспільних відносин, усвідомленні необхідності їхнього правового регулювання, формальному закріпленні і державному захисті юридичних приписів¹. Погляд на нормативно-правовий акт як на результат не лише правотворчості, а й правотворення є необхідним для того, щоб довести відсутність у держави права на свавілля при створенні цих актів.

4. Нормативно-правовий акт *приймається (видається) тільки суб'єктом правотворчості* — компетентним державним органом, органом місцевого самоврядування, їх посадовою особою або, як виняток, за спеціальним уповноваженням — іншим суб'єктом права. Виходячи з положень ст. 19 Конституції України, можна зробити висновок про те, що повноваження відповідного суб'єкта на видання цих актів повинні бути прямо передбачені Конституцією та законами України.

5. Нормативно-правовий акт *приймається (видається) відповідно до визначеної (особливої правотворчої) процедури*.

6. Нормативно-правовий акт приймається (видається) суб'єктом правотворчості лише *в певних спеціально визначених формах*, передбачених для актів даного суб'єкта.

7. Нормативно-правовий акт — це *документ, що має власні реквізити і структуру*.

8. Нормативно-правовий акти *має певну юридичну силу* (порівняльну властивість, що виражає ступінь підпорядкованості даного акта актам вищих органів) і *посідає певне місце в системі законодавства* (в його ієрархічній і галузевій структурах).

Отже, *нормативно-правовий акт* — це різновид юридичного акта, прийнятий (виданий) суб'єктом правотворчості у межах компетенції за визначеною формою та процедурою і спрямований на встановлення, зміну та скасування норм права.

¹ Див.: Загальна теорія держави і права / За ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. — Х., 2002. — С. 320.

Зміст нормативного акта як правового акта повинен відповідати праву. В умовах правової держави ця теза набула аксіоматичного характеру. Гадаємо, що залишилися в минулому пояснення на кшталт: «Закон діє, тому що це — закон». Як підкреслює Г. Радбрух, таке розуміння закону зробило всіх, включаючи юристів, беззахисними перед законами, які виправдовують свавілля, законами жадливими і злочинними¹.

До вимог, що забезпечують правовий характер нормативного акта, зокрема, відносять такі положення: акт має бути заснований на уявленні про справедливість, втілювати міру свободи й рівності, бути доступним і чітким, несуперечливим, відносно стабільним та передбачуваним; він не повинен покладати обов'язки, які неможливо виконати.

Щодо вимоги справедливості, то ще з часів римського права відомим є вислів «Право породжене справедливістю, як матір'ю, оскільки справедливість передувала праву — Est antem insa institia, sicuta matre sua, ergo prius fuit institia quam ins» (Глоса 1.1 розд. 1.1).

Зв'язок права і справедливості не викликає сумнівів і в переважній більшості сучасних учених. Наведемо лише деякі вислови з цього приводу: право — це мистецтво, для якого характерне слідування проголошеній меті — справедливості²; право повинне втілювати в собі справедливість, без справедливості воно є насмішкою, якщо не повним запереченням самого себе³; право — це дійсність, цінність якої полягає в тому, щоб служити справедливості⁴.

На єдність права і справедливості неодноразово вказував Конституційний Суд України. На його думку, викладену в рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, справедливість — одна з основних засад права; вона є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права⁵.

За найзагальнішим визначенням справедливість — такий стан речей, коли люди як окремі індивіди одержують таке ставлення, на яке вони заслуговують⁶. І право повинне гарантувати це, виступаючи інструментом для встановлення справедливості. Р. Циппеліус підкрес-

лює, що право має регулювати людську поведінку в такий спосіб, який потрібен для того, аби вигоди (цінності, переваги) та обтяження (витрати, зобов'язання) були розподілені справедливо; суперечливі інтереси були задоволені в порядку, відповідному до їх ваги і значущості; ті, хто чинить карані діяння, отримували за них належну відплату, — одне слово, аби при вирішенні конфліктів, що виникають у суспільстві, панувала справедливість¹. Встановлення справедливої рівноваги між конфліктуєчими інтересами сприяє зміцненню порядку, забезпечує прогрес людського суспільства.

Для вирішення питань справедливості при їх закріпленні в праві слід шукати якомога ширшу міжсуб'єктну основу, а саме — правосвідомість якнайширшого кола осіб і засновані на цій правосвідомості, знову ж таки підтримувані більшістю, уявлення про справедливе. Потенційно ж консенсуальні уявлення суспільства про справедливість будуються на основі керованої здоровим глуздом совісті пересічної людини².

Провідну роль у розумінні справедливості права відіграє природне право. Як зазначає з цього приводу Г. Кельзен, оцінка позитивного права як справедливого чи несправедливого здійснюється, зокрема, з позиції вчення про природне право, згідно з яким позитивне право тільки тоді є чинним, коли воно відповідає природному праву, що конститує цінність абсолютної справедливості³. Принцип справедливості виступає для прихильників природного права нібито чарівною паличкою, з якої можна витягти весь зміст права⁴.

Із поняття справедливості випливає, що рівні вимагають рівного ставлення з боку права, а різні — різного ставлення відповідно до розбіжностей між ними. Таке розуміння справедливості дає можливість виділити її два аспекти, які реалізуються в праві: формальна (урівнююча) і реальна (розподільча) справедливість.

Формальна, або урівнююча, справедливість вимагає рівного ставлення до рівних, однакового підходу до однакових справ. За влучним висловом Г. Радбруха, це справедливість рівноправних. Як підкреслює Конституційний Суд України в рішенні від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 у справі про призначення судом більш м'якого покарання, зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки⁵.

¹ Див.: Радбрух Г. Вказ. праця. — С. 225.

² Див.: Бержель Ж.-Л. Общая теория права / Пер. с франц. — М., 2000. — С. 59.

³ Див.: Ллойд Д. Идея права / Пер. с англ. — М., 2000. — С. 132–133.

⁴ Див.: Радбрух Г. Вказ. праця. — С. 44.

⁵ Див.: Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

⁶ Див.: Енциклопедія політичної думки / Пер. з англ. — К., 2000. — С. 385.

¹ Див.: Циппеліус Р. Юридична методологія / Пер. з нім. — К., 2004. — С. 20.

² Див.: Там само. — С. 9, 28–29.

³ Див.: Кельзен Г. Чисте правознавство / Пер. з нім. — К., 2004. — С. 382.

⁴ Див.: Радбрух Г. Вказ. праця. — С. 91.

⁵ Див.: Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

Ідея формальної справедливості, на думку Д. Ллойда, має на увазі три взаємопов'язані концепції: 1) повинні існувати норми, що вказують, як слід поводитись з людьми в конкретних випадках; 2) ці норми мають бути загальними за своїм характером, тобто передбачати, що будь-яка особа, яка підпадає під їх дію, повинна дотримуватися їх; 3) ці загальні норми повинні застосовуватися неупереджено — без потурань, дискримінації і винятків¹.

Отже, завдяки цьому аспекту справедливості в суспільних відносинах встановлюється рівність — одна з головних правових цінностей. Цікаво підкреслити, що важливим засобом забезпечення справедливості в такому випадку виступає саме нормативно-правовий акт. Як уже зазначалося, нормативний акт має загальний характер, що є гарантією проти свавілля, оскільки він не створюється на користь або проти конкретної особи.

Реальна, або розподільча, справедливість заснована на принципі, який знайшов своє відображення ще в кодексі Юстиніана: віддати кожному йому належне. Інакше кажучи, це принцип розмірності. Він вимагає, зокрема, пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню (тому покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами вчиненого і особою винного), встановлення і диференціювання публічно-правових обмежень залежно від конкретних обставин, що зумовлюють їх запровадження. Так, на думку Конституційного Суду України, розмір податкової застави виходячи із загальних принципів права повинен відповідати сумі податкового зобов'язання, що забезпечувало б конституційну вимогу справедливості та розмірності².

Нерідко реальна справедливість покликана компенсувати недоліки формальної. Вона застосовується тоді, коли, образно кажучи, формальна справедливість є несправедливою. Такі випадки можуть траплятися через загальний характер норм права, що не дає змогу адекватно вирішувати кожну конкретну ситуацію, яка може мати певні особливості, не враховані в нормі. Одним із способів, за допомогою якого право може стати реально справедливим, є гнучкість норм, що дає суддям при здійсненні правосуддя змогу розвивати і пристосовувати право, застосовувати розсуд. Прикладами подібної гнучкості є повноваження судді призначити кримінальне покарання нижче нижчої межі, зменшити розмір неустойки тощо. Цей спосіб є безпечним і ефективним лише за умови існування в законодавстві

¹ Див.: Ллойд Д. Вказ. праця. — С. 138.

² Див.: Офіційний вісник України. — 2005. — № 13. — Ст. 674.

(насамперед в конституції) докладних вказівок щодо тих цінностей, якими при пристосуванні повинні керуватися судді і законодавці.

Безсумнівно позитивне право має прагнути максимально закріплювати ті рішення, які вважаються справедливими. Проте відповідність позитивного права і справедливості існує не завжди:

1) в деяких випадках *позитивне право може випереджати суспільні уявлення про справедливість*. Як правило, це відбувається за умови, коли уповноважений суб'єкт орієнтується на вимоги міжнародно-правових документів. Так, на нашу думку, скасування в 1999 р. смертної кари як виду покарання через визнання її неконституційною¹ не відповідало уявленням про справедливість, що існували на той момент в українському суспільстві;

2) *деякі норми позитивного права є нейтральними, «етично індиферентними»*. Ці норми виконують виключно впорядковуючу функцію і не торкаються питань справедливості, не стосуються їх. Це можна сказати, наприклад, про правила дорожнього руху — «їхати, дотримуючись правого краю проїжджої частини та обганяти ліворуч». Це правило з погляду справедливості є не гіршим і не кращим, ніж протилежне, — «їхати, дотримуючись лівого краю проїжджої частини та обганяти праворуч»²;

3) *позитивне право може орієнтуватися на інші цінності*. Так, поряд із вимогами забезпечувати справедливість перед суб'єктом правотворчості завжди постають потреби правовпевненості (правової стабільності). У деяких випадках ці цінності можуть суперечити одна одній. Тоді виникає проблема вибору — пожертвувати справедливістю в інтересах правової стабільності чи, навпаки, пожертвувати правовою стабільністю заради справедливості³.

Природно, що в деяких ситуаціях принцип правовпевненості може мати перевагу над справедливістю. Наприклад, в інтересах правової стабільності встановлюється відмова в захисті порушеного права при сплині строку позовної давності, визнається право власності за давністю володіння майном, вважається чинним судові рішення, яке є неправильним з точки зору змісту, проте не може бути переглянуте.

Дані обставини слід враховувати при вирішенні питання про те, чи забезпечує певний нормативно-правовий акт справедливість. На

¹ Див.: Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 у справі про смертну кару // Офіційний вісник України. — 2000. — № 4. — Ст. 126.

² Про такі норми права див., напр.: Цингеліус Р. Вказ. праця. — С. 20–22; Радбрух Г. Вказ. праця. — С. 90.

³ Див.: Радбрух Г. Вказ. праця. — С. 88.

нашу думку, при відповіді на це питання доцільно застосовувати підхід Р. Циппеліуса і Г. Радбруха. Вони виходять з того, що законодавство, там, де воно не перетворюється на свавілля, створює чи, принаймні, намагається створити справедливі правила поведінки через розумне, компетентне виваження протилежних інтересів. Тому за загальним правилом законодавство повинне застосовуватися навіть тоді, коли у правозастосовувача існують певні сумніви щодо справедливості його змісту¹.

На нашу думку, існують два винятки з цього загального правила.

По-перше, це ситуації, коли чинний нормативно-правовий акт стає настільки несумісним зі справедливістю, що закон як «несправедливе право» заперечує справедливість. У принципі, можна чітко визначити: коли законодавець навіть не прагне справедливості, коли рівність, що становить її основу, свідомо заперечується в нормотворчому процесі, тоді закон не є лише несправедливим правом, але навіть більш того — він є неправовим за своєю природою. Яскравим прикладом таких законів є нормативно-правові акти нацистської держави.

По-друге, це ситуації, коли несправедливі нормативно-правові акти з'являються внаслідок помилок законодавця. Як правило, такі акти нерозмірно обмежують свободу особи та порушують рівноправність. У цих випадках відповідні судові органи мають повноваження визнавати несправедливі нормативно-правові акти нечинними. Наприклад, висновок про втрату чинності законами через їх несправедливість може робити лише Конституційний Суд України. Це повноваження було використано Конституційним Судом, зокрема, в рішенні від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 у справі про податкову заставу. Так, суд зазначив, що положення закону, яке передбачає можливість поширення права податкової застави на будь-які види активів платника податків незалежно від суми податкового боргу, порушує справедливе вирішення питань застосування права податкової застави, тобто є неконституційним².

Ці два винятки принципово відрізняються. Ситуацію з несправедливими нормативно-правовими актами можна порівняти з ситуацією з недійсністю правочинів. Як відомо, за ступенем дійсності правочини поділяються на нікчемні, або абсолютно недійсні, та оспорювані, або відносно недійсні. Відповідно до норм цивільного права визнання нікчемного правочину недійсним судом не вимагається. Сторони нікчемного правочину не зобов'язані виконувати його умови, причому і тоді, коли він судом не визнаний недійсним. На відміну від

¹ Див.: Радбрух Г. Вказ. праця. — С. 226.

² Див.: Офіційний вісник України. — 2005. — № 13. — Ст. 674.

нікчемних правочинів оспорювані правочини не залишають правочинну юридичних наслідків і не приводять до бажаного результату тільки за позовом зацікавленої особи. При оспорюваності правочин вважається дійсним доти, доки не буде оспорений у суді. Але над ним занесено «дамоклів меч» недійсності, і оскільки ця недійсність визнана судом, він породжуватиме ті ж юридичні наслідки, що і нікчемний правочин.

Так само і несправедливі закони умовно можуть вважатися як нікчемними, так і оспорюваними. Явно несумісний зі справедливістю нормативно-правовий акт є нікчемним і не повинен застосовуватися в будь-якому випадку. Водночас інші несправедливі нормативно-правові акти є оспорюваними і підлягають застосуванню до прийняття відповідного рішення компетентним судовим органом.

Отже, можна сформулювати такі **висновки**.

1. Нормативно-правовий акт — це правовий акт як у широкому, так і у вузькому розуміннях.

2. Серед умов, що забезпечують правовий характер нормативно-правового акта, провідне місце посідає вимога, згідно з якою цей акт має бути заснований на уявленні про справедливість.

3. Із поняття справедливості випливає, що рівні вимагають рівного ставлення з боку права, а різні — різного ставлення відповідно до розбіжностей між ними. Таке розуміння справедливості дає можливість виділити її два аспекти, які реалізуються в праві: формальна (урівнююча) і реальна (розподільча) справедливість.

5. Формальна, або урівнююча, справедливість вимагає рівного ставлення до рівних, однакового підходу до однакових справ. Ця властивість права виражається в рівному юридичному масштабі поведінки і передбачає неупереджене застосування норм як загальних правил.

6. Реальна, або розподільча, справедливість заснована на принципі розмірності. Він вимагає, зокрема, пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню, встановлення і диференціювання публічно-правових обмежень залежно від конкретних обставин, що зумовлюють їх запровадження.

7. Нормативно-правові акти повинні прагнути максимально закріплювати ті рішення, які вважаються справедливими. Проте існують і винятки:

1) в деяких випадках позитивне право може випереджати суспільні уявлення про справедливість;

2) деякі норми позитивного права є нейтральними і не стосуються питань справедливості;

3) позитивне право може орієнтуватися на інші цінності, наприклад, на правопевненість (правову стабільність), які в деяких ситуаціях можуть мати перевагу над справедливістю.

8. За загальним правилом нормативно-правовий акт повинен застосовуватися навіть тоді, коли у правозастосувача існують певні сумніви щодо справедливості його змісту. Винятками з цього загального правила є ситуації, коли нормативно-правовий акт є явно несумісним зі справедливістю, і ситуації, коли несправедливі нормативно-правові акти з'являються внаслідок помилок законодавця.

9. Несправедливі закони умовно можуть вважатися як нікчемними, так і оспорюваними. Явно несумісний зі справедливістю нормативно-правовий акт є нікчемним і не повинен застосовуватися в будь-якому випадку. Водночас інші несправедливі нормативно-правові акти є оспорюваними і підлягають застосуванню до прийняття відповідного рішення компетентним судовим органом.

Надійшла до редколегії 10.05.05

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

В. Гончаренко, член-кореспондент
АПрН України

Зміни в системі центральних органів влади Росії внаслідок буржуазно-демократичної революції 1905–1907 рр.

Розвиток у другій половині XIX- на початку XX ст. капіталізму в Росії, до складу якої входила і значна частина України, зумовив певні зміни в її державному ладі. Цей процес активно відбувався і під час революції 1905–1907 рр. Революційні події початку 1905 р. примусили царя Миколу II у рескрипті, даному на ім'я міністра внутрішніх справ О. Булігіна, проголосити свій намір «залучати обраних від населення людей до участі в попередньому розробленні й обговоренні законодавчих позицій... при обов'язковому збереженні непорушності основних законів імперії»¹.

6 серпня 1905 р. було прийнято закон «Установа Державної думи» і «Положення про вибори до Державної думи»². Державна дума створювалася «для попереднього розроблення і обговорення законодавчих пропозицій», які потім мали надсилатися через Державну раду імператору для затвердження. Отже, остання мала лише законорадчі повноваження. Порядок формування Державної думи, названої «булігінською» за іменем автора законопроекту про її заснування, регулювався спеціальним Положенням про її вибори. Цей правовий акт містив низку істотних виборчих обмежень для значної кількості підданих Російської імперії. Так, з виборчого корпусу виключалися жінки, особи чоловічої статі молодші 25 років, військовослужбовці, учні, «бродячі іногородці». Високий майновий ценз виключав з числа виборців робітників і селянську бідноту. Вибори передбачалися по куріях від землевласників, міських жителів та селян і були багатоступеневи-

¹ Законодательные акты переходного времени. 1904–1908 гг. / Под ред. Н. И. Лазаревского. – СПб., 1909. – С. 22–23.

² Див.: Там само. – С. 98–134.